

T W E E D E U U R

Zürich, 12 november 2016

Ja, het eerste is dan de vraag – wat is nu eigenlijk in onze tijd de positie van de aristotelische filosofie?

Toen ik jong was interesseerde dit mij totaal niet, ik zou nooit op het idee gekomen zijn zoiets te bestuderen, maar door de kennismaking met de anthroposofie is dat plotseling een spannende onderneming geworden, ja eigenlijk ook het mooiste wat er op het gebied van studie kan zijn, wanneer je kunt begrijpen hoe deze grote figuren in de geschiedenis hebben doorgewerkt.

In dit opstel *Filosofie en Anthroposofie*⁴, in het gelijknamige boek, zegt Rudolf Steiner dat Aristoteles niet alleen in het Westen bekend is geworden, maar natuurlijk ook in het Oosten. En alles wat door de Arabieren via Spanje naar Europa werd gebracht was wat betreft de denktechniek doordrenkt van aristotelisme. Wij moeten ons dus voorstellen: Aristoteles in Athene, en dan was daar Theophrastus, die de meer logische werken van Aristoteles in Europa verspreidde, en Alexander de Grote, die met zijn tochten naar Azië het aristotelisme, de natuurwetenschappelijke geschriften, naar het Oosten bracht. Een groot deel van de natuurwetenschappelijke werken van Aristoteles werd in het Arabisch vertaald. Deze werden geheel niet in Europa gelezen en zijn dan pas langs de omweg van de Arabieren naar Spanje gekomen en werkten vanuit Spanje dan weer op Europa terug.

Dat komt dan in de tijd van de scholastiek bij elkaar. Daar hebben we Averroes in Cordoba, hij schrijft aristotelische geschriften met Arabische tinctuur, zou je kunnen zeggen, gekleurd door het Arabische gevoelsleven. Wij hebben Avicenna als Arabisch medicus en filosoof in Perzië.

⁴ GA 35.

‘Er was een bepaalde vorm van filosofie en van natuurwetenschap, tot in de geneeskunde, wat was overgebracht en wat in voortreffelijke zin van aristotelische denktechniek doordrongen was. Nu had zich op grond daarvan de opvatting gevormd dat niets anders als consequentie uit het aristotelisme een soort pantheïsme kon volgen, dat vooral in de filosofie uit een zeer wazige mystiek was ontsprongen. Men had dus behalve die ene reden, namelijk dat Aristoteles in de denktechniek voortleefde, nog een andere reden zich met hem bezig te houden. In de uitleg van de Arabieren verscheen de in de zin van Aristoteles toegepaste denkwijze als tegenstander, als vijand van het christendom.’⁵

Daar wordt duidelijk – dat moet je eigenlijk tot in je botten beleven, zo diep mogelijk –, hoe dit voorchristelijke aristotelisme gearabiseerd wordt en dan zulke trekken heeft, die antichristelijk schijnen te zijn. Er is dan de werkzaamheid van bij voorbeeld Thomas van Aquino geweest waarin hij deze Arabische geschriften weerlegt, en hij doet dat niet van zich uit, maar hij doet het *met Aristoteles*. Hij past het aristotelisme toe om te weerleggen wat de Arabieren met het aristotelisme hebben gedaan. Zo is er een geschrift van Thomas van Aquino tegen Averroes⁶, en het onderwerp daarvan is Aristoteles’ boek ‘*Over de ziel*’. Aristoteles heeft daarin zijn inzichten in de verhouding van de menselijke ziel tot het lichaam en de intelligentie beschreven.

Voor Aristoteles was de tijd gekomen dat hij niet meer een voor-geboortelijke existentie kon aannemen, zoals Plato dat nog wel kon. Hij stelt zich voor dat de ziel van de mens bij de conceptie door God wordt geschapen, maar vanaf dat punt is de ziel eeuwig; dus zij is niet naar het verleden toe eeuwig, maar tot in de toekomst is zij eeuwig. Hij beschrijft dan wat men zich bij deze menselijke ziel moet voorstellen, dat is de inhoud van zijn boek ‘*Over de ziel*’.

Averroes heeft dit boek geïnterpreteerd, en hij doet dat zo, dat hij door Aristoteles kan aantonen dat er geen individualiteiten zijn, maar

⁵ Walter Johannes Stein, Dokumentation eines wegweisenden Zusammenwirkens.

⁶ Thomas van Aquino, *Over de eenheid van het intellect*.

dat er slechts een al-ziel, een al-geest is, die als het ware druppels in de erfelijke lijnen uitgiet. De individualisering komt dan niet uit de geest, maar uit het lichaam voort. Dat is eigenlijk al een heel vroege genetische opvatting, alleen heeft Averroes de ziel nog als een reële bovenzinnelijke macht voor ogen, maar niet een individueel, maar een algemeen psychisch-geestelijk wezen dat zich in de erfelijke aanleg individualiseert.

Dat gaat uiteindelijk zo ver, dat eigenlijk ook alle zelfstandige moraliteit verdwijnt, want je moet je dan voorstellen dat het, wanneer een mens verkeerd denkt, het lichaam is dat verkeerd denkt, en je kunt er dan eigenlijk niets aan doen, want het is eerder een ziekte dan dat het een morele fout zou zijn. Dat heeft natuurlijk gevolgen voor hoe de mens gezien wordt. Je kunt proberen je dat voor te stellen: Ik ben een mens, en ik ben volgens Averroes zo geconstitueerd dat er in mij iets algemeen psychisch-geestelijks werkzaam is, dat echter door het lichaam gemodificeerd wordt, en het lichaam is uiteindelijk het individuele. Wanneer het lichaam af valt blijft de algemene geest-ziel over en deze verenigt zich weer met de al-geest, er blijft dan eigenlijk niets van mij over dan alleen dat, wat als het algemene in mij werkzaam is geweest.

Daar tegen begint Thomas van Aquino dan een harde strijd. Hij voert deze strijd zo dat hij de oorspronkelijke tekst van Aristoteles neemt en dan stap voor stap laat zien dat Aristoteles dat zo niet heeft gezegd; werkelijk tot in de afzonderlijke woorden gaat dat, zo precies.

Dan ontstaat er een heel andere opvatting van de mens. Natuurlijk blijft het zo, dat het voorgeboortelijke niet erkend wordt, maar dat kon Thomas van Aquino natuurlijk ook niet, dat weten was in die tijd een ondergrondse stroom geworden. Maar hij toont dan met Aristoteles aan, dat deze het heel anders heeft gezegd, namelijk dat de zuiver menselijke ziel bij de conceptie door God wordt geschapen, maar als individuele geest-ziel, als menselijke ziel, als anima humana. En dat niet het lichaam het individualiseren bepaalt, maar dat de individuele ziel vorm van het lichaam is, juist andersom dus. Dus wanneer wij

elkaar tegenkomen en naar elkaar kijken, dan zien we in de aanschouwing een tot lichaam geworden menselijke ziel.

Rudolf Steiner zegt hier eigenlijk: Wanneer men het aristotelisme zo uitlegt als de Arabieren hebben gedaan, dan kan het aristotelische denken als tegenstander, als vijand van het christendom verschijnen.

‘Gezegd moet worden dat, als datgene wat de Arabieren als interpretatie van het aristotelisme hebben overgebracht waar is, dat dan dit aristotelisme een wetenschappelijke basis zou zijn om het christendom te kunnen weerleggen. Laten we ons voorstellen wat de scholastici daarbij moesten voelen. Aan de ene kant hielden zij vast aan de waarheid van het christendom, aan de andere kant konden zij volgens alle traditie niet anders dan toegeven dat de logica, de denktechniek van Aristoteles de ware, de juiste was.’

Dat is een probleem, want daar heeft men te maken met een denktechniek waarvan gezegd moet worden: Die is juist, maar wat door deze denktechniek wordt bewezen is vijand van het christendom.

‘Vanuit deze tweespalt ontstond voor de scholastici de opgave: te bewijzen dat men de logica van Aristoteles kan toepassen, zijn filosofie kan bedrijven en dat men juist daarmee het instrument heeft om het christendom werkelijk te vatten en te begrijpen. Het was een opgave die door de tijdsontwikkeling was gesteld, het aristotelisme moest zo behandeld worden dat inzichtelijk werd: Wat als leer van Aristoteles door de Arabieren was gebracht is slechts een opvatting, die op een misvatting daarvan berust. Dat men het aristotelisme nu op de juiste wijze moest uitleggen om daarin het fundament voor het begrijpen van het christendom te hebben: Dat aan te tonen was de opgave die de scholastiek zich stelde en waaraan een groot deel van de geschriften van Thomas van Aquino is gewijd.’⁷

In 2014 heb ik de worsteling van Thomas van Aquino in een voordracht in Rotterdam als volgt weergegeven:

⁷ GA 35.

‘Nu is het typisch aristotelische dat hij zegt – en dat is later absoluut niet meer begrepen: De substantie, dus dat zijnde object, dat zijnde ding of die zijnde persoon, heeft kenmerken, heeft eigenschappen, heeft een bepaalde plaats en een bepaalde tijd, staat in verhouding tot andere dingen. Al deze categorieën spelen daarbij een bepaalde rol. Het typisch aristotelische is: Het wezen dat in die substantie verschijnt, die jij dus bent, dat wordt niet bepaald door de overige categorieën, maar *het wezen bepaalt* zelf welke categorieën, welke eigenschappen bij dat wezen horen. Ik zou graag willen dat dat heel goed begrepen of gevoeld wordt. Het verschil of je een ding ziet, ook een mens, als een samenstelling van eigenschappen, waardoor dat ding zo is als het is, of dat je het ziet als door het wezen van dat ding bepaald, welke eigenschappen het heeft.

Dat is later verloren geraakt. Bij Thomas van Aquino komt het nog een keer heel sterk naar voren, dat heb ik vorige keer als thema van de voordracht gehad. Thomas van Aquino heeft geprobeerd het verdwijnen van dat inzicht te voorkomen. Hij heeft in een bepaald geschrift, dat de naam draagt ‘*Over de eenheid van het intellect*’, van de intelligentie, zich uiteen gezet met andere filosofen van die tijd, vooral met Arabische filosofen, die ook met Aristoteles bezig waren. Hij heeft laten zien hoe de interpretatie door die filosofen de richting op gaat, dat de kenmerken het ding bepalen, terwijl Aristoteles het andersom heeft gezien. Dan wordt dat voor Thomas vooral in menselijk opzicht van het allergrootste belang, wanneer hij aan de hand van de tekst van Aristoteles aantoont, dat Aristoteles de visie had, dat een menselijk wezen een sensitieve ziel heeft, die het dier ook heeft, de gewaarwordingsziel zou je kunnen zeggen – maar dat de *menselijke* ziel ook een hoger deel heeft, de intelligentie. Het interessante is dat Aristoteles niet vindt, dat die intelligentie alleen maar als een toegevoegd iets in de mens aanwezig is, waar je gebruik van kunt maken, maar dat die *intelligentie de mens zelf is*. Dus dat het niet zo is, dat je als mens intelligent bent, maar dat je de intelligentie bent. En dan niet in algemene zin, dat je weer teruggaat in een algemene panintelligentie wanneer je dood gaat, maar dat je een geïndividualiseerde geest bent, die geïndividualiseerde intelligentie is. De individualisering treedt volgens Aristoteles in het